

ΤΟ ΘΥΜΑ, ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ*

GUY HOUCHON

Καθηγητής Εγκληματολογίας, Καθολικό Πανεπιστήμιο της Louvain

Η σημασία μιάς κοινωνιολογικής προσέγγισης στην προβληματική της θυματολογίας προκύπτει από τη διαφορική πιθανότητα θυματοποίησης. Αυτό το στατιστικό δεδομένο πρέπει να συμπληρωθεί από μία ανάλυση των ποικίλων ρόλων που διαδραματίζει το θύμα στα πλαίσια των εγκληματολογικών παραδειγμάτων: το αγνοημένο θύμα, το «ένοχο» θύμα, το ευάλωτο θύμα, τα «καινούργια» θύματα. Μιά τέτοια διαδικασία οδηγεί σε διάφορες παρατηρήσεις σχετικά με την εξέλιξη της επιστήμης μας: (α) ως προς την αναζήτηση του αισθήματος «κοινωνικής ασφάλειας» που υπάρχει στους διάφορους τύπους συμπεριφοράς του θύματος, και (β) ως προς τη διεύρυνση του αντικειμένου της εγκληματολογίας. Είναι, έτσι, δυνατό να φωτισθούν οι διάφορες αλληλεπιδράσεις και διαδικασίες που συντελούνται στην κοινωνική διαφοροποίηση θυμάτων και εγκληματιών.

Έχοντας διευκρινίσει στον τίτλο, ότι εξετάζω το θέμα απ' τη σκοπιά της επιστήμης μου, είναι πιθανό ορισμένοι να σκεφθούν, ότι παίρνω μια θέση κάπως υπερβολικά άνετη, προκειμένου να αντιμετωπίσω τους πόνους, τις διαψεύσεις και τη θλίψη που το βαραίνουν.

Αν μάλιστα προαναγγέλω και μια πρόοδο, είναι γιατί προτίμησα να αποφύγω την κατ'ήθεια του θέματος και ιδιαίτερα τα εκδικητικά αντανakλαστικά που εμφανίζονται στις μέρες μας με επιτηδευούς ελιγμούς. Δεν πρόκειται μόνο για το ότι μέσα από μια ανταποδοτική λογική κινδυνεύει να καταλήξει κανείς σ' εκπτώμβες, αλλά κυρίως γιατί παρειαφρύει στα προληπτικά μέτρα μια τέτοια εριαιτικότητα, ώστε η κοινωνική ζωή να αποβαίνει εξαιρετικά τεταμένη.

Διάλεξα επομένως ένα καταφύγιο αισιοδοξίας, ξεκινώντας από τη σκέψη ότι η εγκληματολογία, αποδίδοντας ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στη μελέτη του θυματολογικού φαινομένου, συμμετέχει επωφελώς στην κοινωνική αλλαγή.

*Μετάφραση: Γιώργος Νικολόπουλος

Σκοπεύω να δείξω ότι η εγκληματολογική μελέτη του θύματος προκαλεί μια εξέλιξη σ' αυτή την επιστήμη, που θα πρέπει να αξιοποιηθεί για τη διαμόρφωση των συλλογικών νοητικών αναπαραστάσεων και κατ' επέκταση για τις στάσεις και τις πρακτικές του διαμορφώνονται γύρω από προβληματικές καταστάσεις, που συμβατικά αποκαλούμε εγκληματικές.

Υιοθετώ στην αρχή μια δομική τοποθέτηση, που τα ίχνη της ανατρέχουν σε ένα άρθρο του Casamayor σχετικά μ' αυτό που τόσο απερίσκεπτα και άστοχα αποκαλούμε «γκάφα».

«Είμαστε σίγουροι, γράφει, για ένα πράγμα τουλάχιστον: αστυνομικοί, δολοφόνοι και αστυνομικοί, δολοφονημένοι, είναι, όλοι τους θύματα, θύματα από έλλειψη ηγεσίας, θύματα μιας χονδροειδούς προπαγάνδας, θύματα του καθήκοντος, θύματα μιας κάποιας αρετής, που σε αδύναμα και καταπονημένα μυαλά φέρνει την καταστροφή». Είναι σαφές, νομίζω, ότι δεν υπάρχει στρατόπεδο, θυμάτων, ούτε όμως, όπως θα δούμε, υπάρχει και η ίδια πιθανότητα σε όλους να βρεθούν στη θέση του θύματος.

Το γεγονός ότι δεν υπάρχει στρατόπεδο θυμάτων καθιστά την κανονιστική, προσέγγιση τόσο άχαρη! Το ότι υπάρχει μια άνιση πιθανότητα θυματοποίησης, είναι εκείνο που ενθαρρύνει περισσότερο την κοινωνιολογική προσέγγιση!

Έθεσα μέχρι τώρα ορισμένες συμβάσεις στην προσέγγιση του θέματος κι έτσι, νομίζω, γίνεται φανερό γιατί θα προχωρήσω ακολουθώντας, όχι από ευκολία και μόνο, ένα ιστορικό διάγραμμα με τέσσερις φάσεις:

- το αγνοημένο θύμα
- το ένοχο θύμα
- το ευάλωτο
- τα καινούργια θύματα.

1. Το αγνοημένο θέμα

Ακολουθώ μια κατεύθυνση που ευθύς αμέσως πρόκειται ν' αμφισβητήσω. Είναι πλατιά διαδεδομένη η διαπίστωση ότι με τη γέννηση του Ποινικού δικαίου, που συμπίπτει με τη γέννηση του Κράτους, το θύμα εξαφανίζεται όχι μόνο από το κοινωνικό τυπικό, που συνοδεύει την κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα, αλλά ακόμα κι από τα ωφέλη που προκύπτουν.

Αυτό μου φαίνεται ταυτόχρονα σωστό και λάθος.

Ιστορικά, το εξατομικευμένο θύμα είναι ένα διφορούμενο υποκείμενο. Βέβαια, η εμφάνιση της βασιλικής εξουσίας ύστερα από μια εξουσία κεντρική, τροποποιεί σημαντικά το διαιτητικό ρόλο – που ήταν καθήκον και σύμβολο της φεουδαρχικής κυριαρχίας – σε μια εξουσία που ανάγει τις επίδικες διαφορές στο επίπεδο της διατάραξης, μπροστά στην οποία το Κράτος αμύνεται, ή ακριβέστερα την προσεταιρίζεται σαν πρόσθετη αξία στη δύναμή του. Το ότι το θύμα είναι εκείνο που την πληρώνει, δεν το αμφισβητώ· το ότι υπάρχει όμως κάποια μετάβαση από μια ατομικιστική αντιμετώπιση σε μια άλλη, καθολικότερη, αυτό είναι βέβαια πολύ αμφίβολο. Η αποζημίωση, που αποτελούσε την κοινωνική αντίδραση των προηγούμενων κοινωνιών, προοριζόταν για την κοινωνική ομάδα, τη γενιά, όχι για το άτομο. Σε ορισμένες κοινωνίες της ανατολικής Αφρικής, ο δολοφόνος έρχεται να πάρει τη θέση του θύματος στην οικογένειά του, για να αναπληρώσει με τον τρόπο αυτό τη δημογραφική αποδυνάμωση της ομάδας.

Απαιτούνται επομένως πιο προωθημένες ιστορικές και εθνολογικές έρευνες για να αποκαλύψουν την ύπαρξη ενός εφήμερου, εξατομικευμένου θύματος, το οποίο υποψιάζομαι ότι δεν πρόλαβε καν να υπάρξει προτού εξαφανιστεί. Δεδομένου μάλιστα ότι τη στιγμή που ανακηρύσσεται προτού εξαφανιστεί. Δεδομένου μάλιστα ότι τη στιγμή που ανακηρύσσεται ο εξατομικευμένος πολίτης, απολαμβάνοντας τα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματά του, το Κράτος καταλαμβάνει όλη τη θέση που θα μπορούσε να κατέχει ο ίδιος, τώρα μάλιστα που απομονώθηκε (φιλοσοφικά) από τις ομάδες που του προσέδιδαν προηγούμενως, κατ' αποκλειστικότητα, την κοινωνική του υπόσταση. Το κείμενο του Hegel (1975) είναι σαφές: «στη διοίκηση της δικαιοσύνης, το ζημιωμένο κοινωνικό σύνολο παίρνει πλέον τη θέση του προσβεβλημένο μέρους, παίζει αποφασιστικό ρόλο στην καρδιά του δικαστηρίου, παίρνει στα χέρια του τη δίωξη και την καταστολή του εγκλήματος».

Θα αντιτάξει κανείς, και πολύ εύλογα, τη θέσπιση της πολιτικής αγωγής. Σπουδαίο κατόρθωμα! Πρόκειται καταρχήν για ένα μπόλιασμα απ' τα πιο επίπονα. Πρέπει να περιμένουμε μέχρι το 1906, με την απόφαση *Athalin*, για να αποκτήσει κάποια οντότητα, και είναι ακριβώς αυτή τη στιγμή που η μελέτη των μακροσκελών δικαστικών στατιστικών αποκαλύπτει μια εγκατάλειψη, ολοένα και πιο έντονη, του ρόλου της πολιτικής αγωγής στη λειτουργία της ποινικής μηχανής (Lenvy, 1985). Η πορεία των πραγμάτων δείχνει

ότι, μια και παραχώρησαν στο θύμα ένα στενό περιθώριο ύπαρξης, όλοι τώρα αδιαφορούν γι' αυτό. Οφείλουμε επομένως να αναρωτηθούμε τι είναι εκείνο που παρακινεί ένα θύμα να καταφύγει στη δικαιοσύνη, κατά κύριο όμως λόγο στην αστυνομία. Για ν' απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, θα πρέπει να ανατρέξουμε σε ορισμένες σύγχρονες μελέτες, οι οποίες μας επέτρεψαν να απομονώσουμε ορισμένες τάσεις, που έρχονται να συμπληρώσουν την εικόνα του αγνοημένου θύματος.

Σε μια μελέτη των αντιδράσεων του κοινού στη διάρρηξη, οι Smith και Manness (Zauberman, 1985), αποκαλύπτουν την ύπαρξη μιας γενικής τάσης, που χαρακτηρίζει τις υποχρεώσεις του πολίτη. Ο κόσμος λέει: «είναι το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνουμε» (να φωνάξουμε δηλ. την αστυνομία), «πρέπει να το κάνουμε», «είναι ο μόνος τρόπος για να έχουμε τάξη», «το απαιτεί ο νόμος», «θέλω να βοηθήσω την αστυνομία».

Μια καναδική έρευνα της ίδιας εποχής (MacNaughton-Smith, βλ. Zauberman, 1985) ξεχωρίζει ένα παραπλήσιο συντελεστή: Τη σημασία των συμβολικών όψεων της εξουσίας, πέρα από κάθε ηθική υποχρέωση· ένα είδος κοινωνικού καταναγκασμού. Μια έρευνα σε μικρέμπορους που έπεσαν θύματα ένοπλης ληστείας μιλά για «ενστικτώδη κλήση».

Εδώ βέβαια εξετάζεται η πλευρά εκείνων που καταφεύγουν στην υποβολή εγκλήσεων· θα ήταν ενδιαφέρον να μελετήσουμε κι εκείνους που δεν το κάνουν. Εν τούτοις, η πρώτη κατηγορία φαίνεται καταλληλότερη στο πλαίσιο της μελέτης για το αγνοημένου θύμα, μια κι αυτή επιμένει ν' ακούγεται.

Οι πληροφορίες που συλλέξαμε από τις διπλωματικές εργασίες των φοιτητών, οι οποίοι εφαρμόζουν τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης στα αστυνομικά τμήματα, και από τις εκθέσεις των φοιτητών, που εξασκούνται πρακτικά στους ίδιους χώρους, μας δείχνουν τρεις κατευθύνσεις:

– Υπάρχει μια κατηγορία εγκλήσεων που υποβάλλονται στην αστυνομία και οι οποίες συνιστούν ένα υποχρεωτικό στάδιο, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας για την καταβολή αποζημίωσης από την ασφαλιστική εταιρία. Αυτή η κατηγορία επιβεβαιώνει φυσικά τον κανόνα ότι το θύμα αγνοείται από την ποινική δικαιοσύνη και το κράτος γενικότερα.

Οι δύο άλλες κατευθύνσεις παρουσιάζουν περισσότερο ενδιαφέρον:

– Η κατανομή των αγαθών και των προσώπων στην επικρά-

τεια οδηγεί σε μια εξάπλωση των ανώνυμων προσβολών της ιδιοκτησίας, πάνω στις οποίες οι μηνυτές, χωρίς να τρέφουν υπερβολικές ψευδαισθήσεις, θέλουν να τραβήξουν την προσοχή της αστυνομίας, ελπίζοντας έτσι ν' αποφύγουν την επανάληψή τους, χάρη στην επαυξημένη αστυνομική επαγρύπνηση.

— Η ίδια αυτή ανωνυμία στις κοινωνικές σχέσεις συνιστά ένα κοινωνικο-συγκινησιακό παράγοντα με πιθανή αυτονομία. Παρατηρούμε πράγματι ότι ο μηνυτής εκδηλώνει διαφορετική ικανοποίηση για την πράξη του, αν ύστερα από μια διάρρηξη, για παράδειγμα, έρθει η αστυνομία επιτόπου και ακούσει το θύμα. Σα να προσπαθεί να ταραξεί, κάπως την αδράνεια των διαπροσωπικών σχέσεων αναζητώντας ένα συνομιλητή, που πιθανόν δεν θα ξανασυναντήσει στο μέλλον.

Μ' αυτούς τους δύο τελευταίους μηχανισμούς διαθέτουμε πλέον μια διαφοροποιημένη απεικόνιση των συμπεριφορών, χωρίς ωστόσο, να παρατηρούμε άμεσα κέρδη για τους μηνυτές. Δεν πρόκειται ωστόσο για μια συμπεριφορά χωρίς αντίστοιχες προσδοκίες. Βρισκόμαστε πια στην καρδιά μιας κοινωνικο-ιστορικής προβληματικής: πως η κλήση της αστυνομίας κατάφερε να γίνει — όταν εκδηλώνεται — ένα είδος κοινωνικού αντανakλαστικού;

Θα πρέπει να μας απασχολήσει η εμφύτευση της αστυνομίας στον κοινωνικό ιστό. Πώς εμπεδώθηκαν οι συλλογικές αναπαραστάσεις, που την ανάγουν σε υποχρεωτικό σχεδόν σημείο αναφοράς; (Levy, 1985).

Νομίζω ότι την απάντηση δίνουν, κατά ένα μεγάλο μέρος, οι μελέτες εκείνες που δείχνουν σε τι χρησιμεύει πραγματικά η αστυνομία. Παρέχει «ασφάλεια», λειτουργεί σαν «δίχτυ», ή ακόμα και σαν «σκουπιδοτενεκές», όπου καταλήγουν οι φόβοι και οι τραγικές ή γελοίες διαφορές. Αυτός είναι ο κύριος άξονας της κοινοτικής και διοικητικής αστυνομικής δραστηριότητας, ευτυχώς ολοένα και περισσότερο ανεξάρτητης απ' τα δικαστικά της καθήκοντα. Το συγκεκριμένο θύμα που μελέτα η εγκληματολογία υπερισχύει σε σχέση με το θύμα σαν σύμβολο καταστολής. Γίνεται επιλεκτική πελατεία της αστυνομικής δραστηριότητας, καθώς αυτή διαμορφώνεται μέσα στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής.

Αυτό όμως το ευτελώς προσωρινό συμπέρασμα είναι πρωθύστερο μέσα στο πλαίσιο της ανάπτυξής μας. Η εγκληματολογία, που γύρω στα 1950 σκύβει πάνω στο θύμα, είναι ακόμα έντονα υποταγμένη σε μια θετικιστική επιστημονική ιδεολογία (Fattah,

1981a). Θα στραφεί επομένως να αναζητήσει το θύμα με τους φακούς της διαφοροποίησης: το θύμα σαν κάτι το ξεχωριστό απόμας, το οντολογικό θύμα, το ένοχο θύμα.

2. Το ένοχο θύμα

Ας θεωρήσουμε καταρχήν αυτονόητη μια προσέγγιση που θέλει να βγάλει το θύμα απ' την επιστημονική άγνοια, υπογραμμίζοντας την απλοϊκότητά του ή, ευτελώς αντίθετα, την πανουργία του, ή ακόμα τους διφορούμενους ρόλους που καλείται να παίξει στην ποινική τραγωδία ή κωμωδία και, πιο συγκεκριμένα, το αυθαίρετο της στιγμής που, αναλαμβάνοντας ένα ρόλο, άλλοτε κάνει το θύμα κι άλλοτε το θύτη.

Μια τελευταία κατηγορία θα μπορούσε να αποτελέσει το ανένδοτο θύμα: το θύμα που επισπεύδει το έγκλημα.

Ας διασαφηνίσουμε περισσότερο αυτές τις διαφορετικές κατηγορίες.

Για τον οπισθοδρομικό αφελή.

Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο χρειάστηκε να σταματήσει ένας έρανος, που διεξαγόταν μ' επιτυχία, υπέρ της χήρας του αγνώστου στρατιώτη! Θα άξιζε, αλήθεια, να αναλυθεί σε βάθος τόση ανταπόκριση σ' ένα παρόμοιο κάλεσμα. Το δείξαμε στις μέρες μας μελετώντας τη συμπεριφορά εκείνων που αφήνονται να παρασυρθούν από διάφορους πλανόδιους πωλητές ή από παράτυπες πωλήσεις για την ενίσχυση ανύπαρκτων έργων. Ξεπερνώντας την αφέλεια του πράγματος, νομίζω ότι θα πρέπει να συγκεντρώσουμε την προσοχή μας σε μια δραματική διάσταση, που διαγράφεται αθόρυβα. Πρόκειται για μια συμπεριφορά χωρίς έντονους ηθικούς συσχετισμούς, μάλλον θολή, που εκφράζει την ανάγκη να είναι κανείς στενά δεμένος με κάτι, να βρίσκεται, παροδικά έστω, λιγότερο μόνος. Μια συμπεριφορά που πλησιάζει κατά βάθος τα κοινωνικά αντανakλαστικά που οδηγούν το μηνυτή στην αστυνομία, όπως αναφέραμε παραπάνω.

Ας εξετάσουμε ένα φαινόμενο αμφισημίας σ' ένα άλλο τύπο θύματος. Ο E. Goffman (1961) μας δίνει μια πολύ αξιόλογη περιγραφή του. Αφορά στον τρόπο που δουλεύουν ορισμένες ομάδες

απατεώνων. Μερικές ομάδες τριών ή τεσσάρων συνενόχων παίζουν με κάποιον – έχοντας κρατήσει ένα δικό τους στα παρασκήνια ως εφεδρεία, έτσι ώστε να μπορεί να εμφανιστεί σαν καινούργιος συνεργός, αν τυχόν χαλάσουν οι σχέσεις ανάμεσα στους αρχικούς απατεώνες και εκείνον που προορίζεται ολοένα και περισσότερο για το ρόλο του θύματος. Επικίνδυνη στιγμή, γιατί θα μπορούσε να δώσει αφορμή για κατάδοση.

Πράγματι, αυτός που ανακατεύεται με τη διεκπεραίωση ορισμένων «ζουμερών» υποθέσεων, είναι, αντίθετα από τον οπισθοδρομικό αφελή, ένας **προωθημένος πανούργος** που προσπαθεί να απαλλάξει την υπόθεση από άχρηστους, κατά την γνώμη του, ηθικούς ή νομικούς φραγμούς. Το κίνητρο είναι το κέρδος.

Αφού τον επισημάνει η ομάδα (γιατί πρέπει να συγκεντρώνει ορισμένα χαρακτηριστικά), τον παρασύρουν στην κακή συνεννοχή με μια θολή υπόθεση, που θα αποφέρει πολλά και παραμένει εντελώς φανταστική.

Δύο δρόμοι ανοίγονται. Η εικόνα του θύματος για τον εαυτό του εξωραίζεται στο κολακευτικό πορτραίτο ενός ατόμου γνωστικού και επιτηδείου, φτιαγμένου για υποθέσεις που εξηγούνται με μισόλογα. Αυτή η ενδοψυχική διαδικασία έγινε κατορθωτή και διατηρήθηκε χάρη στις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών, που καλλιέργησαν ένα είδος συντροφικότητας μέσα από το τυπικό των οργανωμένων διασκεδάσεων, γευμάτων με τρία ποτήρια μαρτίνι, και με άλλα έξοδα παραστάσεως σε θάρος της παρέας των απατεώνων. Αν από κάποια αναποδιά η αυλαία σκιστεί, αν χαλάσει από αδεξιότητα η δουλειά, ο λαμπρός μας επιχειρηματίας κινδυνεύει να διαλύσει τις ψευδαισθήσεις που έτρεφε για τον εαυτό του, βλέποντας πως πιάστηκε κορόιδο. Κυρίως όμως κινδυνεύει να χάσει την κοινωνική υποστήριξη, αν και πολύ προσωρινή, που του εξασφάλιζε η συντροφικότητα ορισμένων επαγγελματιικών κύκλων, αντάξια εκείνης που καλλιεργείται στα πεδία των μαχών. Τότε θγαίνει απ' τη σκιά η εφεδρεία, μιλά για παρεξηγήσεις, για κακές συμπτώσεις περιστάσεων, τονώνει το θύμα, του λέει ότι διαισθανόταν κινδύνους που οι άλλοι δεν είχαν αντιληφθεί, του εκφράζει ευγνωμοσύνη. Από δω και πέρα το σενάριο μπορεί να συνεχιστεί με πιο έξυπνο τρόπο ή με μια φρόνιμη υποχώρηση.

Τα θυματολογικά σενάρια μπορεί να παρουσιαστούν και με μια πολύ πιο διφορούμενη εξέλιξη. Αυτό αποκαλύπτουν οι μελέτες γύρω από τις υποκουλτούρες της βίας (Wolfgang, Ferracuti, 1966). Σε ορισμένους χώρους η προσφυγή στη βία θεωρείται η

καταλληλότερη απάντηση σε διάφορα διαπροσωπικά προβλήματα. Μπορεί να αφορά στην κλασσική περίπτωση της προσβολής της τιμής, μπορεί όμως να βρεθεί κανείς και μπροστά σε πολύ περισσότερο ασαφείς καταστάσεις, λιγότερο σχηματοποιημένες, όπως η συμμετοχή στον καθγά που ξεσπάει σ' ένα νυχτερινό κέντρο και καταλήγει τελικά σε γενικευμένη συμπλοκή. Η χιουμοριστική πλευρά αυτών των επεισοδίων αποτελεί απαραίτητη σκηνή στο ουέστερν του σαββατόβραδου. Σταματήστε ξαφνικά την ταινία, προσθέστε στο φιλμ τα πρακτικά μιας δίκης, και θα έχετε από τη μια μεριά τα θύματα και από την άλλη τους θύτες. Συνεχίστε την προβολή· δεν ξεχωρίζουν!

Ένα άλλο θύμα, που δεν είναι ένοχο παρά από απερισκεψία, είναι το **ανένδοτο θύμα**. Δεν πρόκειται πλέον για εξασθενημένες μορφές συμμετοχής στο έγκλημα· το πρόσωπο επιμένει πεισματικά να παραμένει σ' ένα παγιδευμένο πεδίο. Δημοσιεύτηκε στον τύπο, εδώ και μερικούς μήνες, μια έρευνα της υπηρεσίας «Υγεία και Εργασία» που εξέταζε τους ταχυδρομικούς υπαλλήλους, οι οποίοι είχαν πέσει θύματα ή ήσαν μάρτυρες ληστείας. Μια εφημερίδα είχε για τίτλο: «Αρνούνται μετάθεση». Η έρευνα έδειχνε πως λίγοι από τους υπαλλήλους που είχαν πέσει θύματα, έψαχναν γι' άλλη δουλειά ή ζητούσαν μετάθεση. Οι ερευνητές εκδήλωσαν την έκπληξή τους, γιατί η επίθεση θα 'πρεπε να είχε αποτελέσει μια τραυματική εμπειρία και θα φαινόταν σωτήριο να παραχωρηθεί αναρρωτική άδεια ή μετάθεση των θυμάτων σε ασφαλέστερες θέσεις. Πολλοί υπάλληλοι στάθηκαν εχθρικοί σ' αυτή την προοπτική, γιατί δεν ήθελαν ν' αλλάξουν τίποτα απ' τις συνήθειές τους. Για παράδειγμα, πρόσφεραν σε μιά υπάλληλο ταμείου μια τοποθέτηση· ένα πιο προστατευμένο τμήμα, καμιά δεκαριά χιλιάμετρα μακρύτερα. Αρνήθηκε, γιατί αυτή η θέση θα της δημιουργούσε οικογενειακά προβλήματα. Μια παρόμοια αντίδραση δεν μου φαίνεται ωστόσο ασυμβίβαστη με το αίσθημα της έλλειψης κατανόησης από την υπηρεσία, κυρίως γιατί πρόκειται για υπαλλήλους που έπεσαν επανειλημμένα θύματα.

Η άρνηση της υπαλλήλου – για την οποία μόνο εικασίες μπορούμε να κάνουμε, μια και τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι λίγα – μου φαίνεται ενδεικτική ενός υπολογισμού, στον οποίο υπεισέρχονται κι άλλοι παράγοντες, που αφορούν μια διαφορετική μορφή ασφάλειας: εκείνη που σχετίζεται με τις συνήθειές μας και εκφράζει μάλιστα ένα είδος νοσταλγίας για μια ζωή πιο εύκολη από εκείνη που θέλουν να μας επιβάλουν – την οποία,

ωστόσο, προτιμούμε ν' αγνοούμε.

Είναι γνωστή η συμπεριφορά του οφειλέτη που κλείνει τα μάτια μπροστά στο σωρό των λογαριασμών που ολοένα και μεγαλώνει· του πότη που, σε πλήρη επαγγελματική κατάπτωση, αυτοπροβάλλεται σαν λαμπρός μηχανικός αυτοκινήτων, παραγκωνισμένος απ' τους αξιολύπητους ιδιοκτήτες συνεργείων, που δεν είναι τίποτε περισσότερο από απλοί έμποροι αυτοκινήτων, και αργά ή γρήγορα θα τρέξουν να του κάνουν δελεαστικές προτάσεις· του φοιτητή που περιμένει να χωνέψει τον όγκο των μαθημάτων του, ξεφυχτώντας με τη βοήθεια αμφεταμινικών ουσιών...

Η εγκληματολογική κλινική μας προσφέρει μερικές φορές πολύ πιο διεισδυτικές περιγραφές των απύθμενων μηχανισμών που συνδέουν το υποτροπιάζον θύμα με το δῆμίό του. Ο De Greeff (1949) περιγράφει τη συμπεριφορά μιας πόρνης που, ασυναίσθητα, φαινόταν ν' αποζητά το θάνατο που θα της πρόσφεραν οι τακτικοί πελάτες της. Πρόκειται για αναλύσεις με μεγάλο ενδιαφέρον, που μας αφήνουν όμως, κατά τη γνώμη μου, ακάλυπτους.

Θα ήθελα να ξεχωρίσω από το υλικό που παρουσίασα σ' αυτή την παράγραφο για το ένοχο θύμα μια υφέρπουσα διάσταση, που αναφέρεται στην έλλειψη ή/και την αναζήτηση ενός **κοινωνικού δεσμού**, που συναντά κανείς τόσο στον οπισθοδρομικό αφεληή, όσο και στον προωθημένο πανούργο και το ανένδοτο θύμα. Πρόκειται για μια ροπή προς την ολοκληρωμένη κοινωνική σχέση, που παραμένει ωστόσο απροσπέλαστη. Αυτή η ανίχνευση του δεσμού φαίνεταιια ακόμα πιο καθαρά, όταν διαπιστώνει κανείς πως ένας μεγάλος αριθμός βίαιων εγκληματικών συμπεριφορών εντοπίζονται στη σφαίρα των οικογενειακών σχέσεων (Wolfgang, Ferracuti, 1966). Έτσι, η ανθρωποκτονία και οι βιαιοπραγίες είναι ενδοφυλετικά και ενδοοικογενειακά φαινόμενα, ενώ ο βιασμός, αντίθετα απ' ότι πιστεύεται συνήθως, ενδοφυλετικό. Το ίδιο συμβαίνει και με τις περισσότερες μικροκλοπές. Έχουμε έτσι μια ασύμμετρη διάταξη, με τις μεγάλες διαταξικές κοινωνικές συγκρούσεις, που εκτυλίσσονται στο μακροπολιτικό πεδίο, και τις μικρές συγκρούσεις ή τα δράματα της καθημερινότητας, που αποτελούν τετριμμένες προβολές του πρώτου, και έρχονται να φωλιάσουν σε μια σφαίρα περισσότερο κοινωνικο-συγκινησιακή, στην οποία ωστόσο δε διακρίνουμε καθαρά το μερικό μικροπολιτικό χαρακτήρα της.

Οι έρευνες της περιόδου «ένοχο θύμα» οδηγούν σε μια

πρώτη απαγκίστρωση της μελέτης του εγκληματικού φαινομένου απ' τον τρόπο που είχε συγκροτηθεί από την θετικιστική εγκληματολογία. Το προσόν τους είναι ότι όυν ένα άλλο υποκείμενο του δράματος. Αυτή η αποκάλυψη των διαπροσωπικών σχέσεων της εγκληματικότητας παραμένει ωστόσο κοντόφθαλμη, η θεώρηση του κοινωνικού φαινομένου υπερμετροπική. Δεν κοιτάμε όσο πρέπει κι από την άλλη μεριά της σκηνής από την πλευρά π.χ. των φορέων της ποινικής εξουσίας (Zauberman, 1985). Πολλοί μελετητές, εγκλωβισμένοι μέσα στα νομικά καλούπια, δεν έχουν να προτείνουν παρά άκαμπτες κατασκευές, προκατασκευασμένους ρόλους, δεν αντιλαμβάνονται αυτό που γεννιέται στο εγκληματολογικό εργαστήριο. Δεν μπορούν να διακρίνουν ότι **διαγράφεται καταρχήν μια εγκληματολογία των διαπροσωπικών σχέσεων και, στη συνέχεια, των κοινωνικών σχέσεων**. Χωμένοι μέσα στα άβολα δανεικά κοστούμια τους, κομμένα και ραμμένα στα μέτρα του δικαστικού θεάτρου, δεν προχωράνε παρά με χοντροκομμένες μετατοπίσεις της υπαιτιότητας από το θύμα στο θύτη και αντίστροφα. Πράγματι, η θυματολογική προσέγγιση προτείνει την παρατήρηση των συγκεκριμένων καταστάσεων και την αποδέσμευση της εγκληματοποιητικής τους ενέργειας. Διαισθανόμαστε τον Καπέρνικο, ενώ θρισκόμαστε στον Αϊνστάιν. Βέβαια, όλα αυτά γίνονται χωρίς τυμπανοκρουσίες, στο μικρόκοσμο της έρευνας, στις μετρήσεις που μας προσφέρουν οι περιγραφικές εγκληματολογικές στατιστικές.

Περνάμε στο κεφάλαιο του ευάλωτου.

3. Το ευάλωτο

Η ιστορία αρχίζει απλά και σ' ένα πλαίσιο πολύ πιο διαφορετικό από εκείνο που μόλις αναφέραμε: πρόκειται για τον κοινωνικό έλεγχο.

Όλα ξεκινούν με μια προσπάθεια επίλυσης ενός προβλήματος, που προκαλεί γενιές ολόκληρες εγκληματολόγων: πρόκειται για τη στατιστική απόκλιση ανάμεσα στη γνωστή εγκληματικότητα – που καταχωρείται κυρίως από την αστυνομία (φανερή εγκληματικότητα) – και μια υποθετική πραγματική εγκληματικότητα (μυθική οντότητα που εκφράζει μια συνολική εγκληματικότητα, σα να μη πρόκειται για το προϊόν μιας ονοματοδοσίας, στην οποία, εκείνος που ορίζει τα πράγματα, παίζει ταυτόχρονα κι ένα

ρόλο εξίσου σημαντικό με τα αντικείμενα του ορισμού του).

Από το 1965 και μετά ο πακτωλός των δολλαρίων θα πέσει στη βορειοαμερικανική εγκληματολογία και θα επιτρέψει τη διεξαγωγή πολύ εκτεταμένων ερευνών. Η προεδρική επιτροπή για την εφαρμογή του νόμου και τη διοίκηση της δικαιοσύνης θα αναθέσει στο National Opinion Center την πρώτη μεγάλη **έρευνα θυματοποίησης**. Για τι ακριβώς πρόκειται;

Αφορά στην πληροφόρηση με βάση ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα πληθυσμού, μεγάλου μεγέθους, για τις εγκληματικές πράξεις που οι ερωτώμενοι είχαν υποστεί. Η κλασσική μέθοδος συνίσταται στην υποβολή ενός ερωτηματολογίου, από πόρτα σε πόρτα, στον πρώτο ενήλικο που θα συναντήσουν σ' ένα σπίτι, όπου συγκατοικούν περισσότερα πρόσωπα, ζητώντας του να απαντήσει, εξ ονόματος όλων όσων διαμένουν σ' αυτό, καλύπτοντας μια ενδιαφέρουσα για την έρευνα χρονική περίοδο, που δεν υπερβαίνει ωστόσο τις ικανότητες της μνήμης (για να αποφεύγεται η σύγχυση των αναμνήσεων).

Κι άλλες ερωτήσεις μπορούν να τεθούν ακόμα, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα αποκόμισης ποικίλων πληροφοριών. Οι έρευνες θυματοποίησης επιτρέπουν:

- Την αξιολόγηση των τιμών, των κατανομών σε χρόνο και τόπο, και τη σύγκρισή τους με τις τιμές των επίσημων στατιστικών, για παράδειγμα των αστυνομικών.

- Την απόκτηση στοιχείων για τους συντελεστές εκείνους που σχετίζονται με τον κίνδυνο θυματοποίησης και την κατανομή της στα διάφορα τμήματα της κοινωνίας·

- αν προστεθούν ορισμένες ακόμη ερωτήσεις στις προηγούμενες, μπορούμε να αξιολογήσουμε τα επακόλουθα, τα αποτελέσματα της θυματοποίησης·

- χρησιμεύουν στη μέτρηση της αποτελεσματικότητας ενδεχομένων προγραμμάτων πρόληψης·

- την αξιολόγηση της λειτουργικότητας των υπηρεσιών της διοίκησης της ποινικής δικαιοσύνης·

- οι έρευνες θυματοποίησης μπορούν επίσης να χρησιμεύσουν στην καταμέτρηση του μεγέθους του φόβου σ' ένα πληθυσμό και της απόκλισης ανάμεσα στο φόβο του εγκλήματος, τον αντικειμενικό κίνδυνο να πάει κανείς θύμα, και τη γνωστή θυματοποίηση.

Απομακρυνόμαστε λοιπόν γρήγορα από την αρχική λογιστική μας ενασχόληση, μια καλή έννοια του ευάλωτου έρχεται να αν-

τικαταστήσει με τη σειρά της την έννοια του ένοχου θύματος. Εξάλλου, η μεγαλύτερη δυνατή διεύρυνση της βάσης των δεδομένων προσφέρει πιο ενδιαφέρουσες απαντήσεις για «**trends**» (τάσεις) που διαμορφώνονται και πιο χρήσιμες για την πρόληψη.

Τα αποτελέσματα δεν είναι προφανώς ομοιογενή και, αν θελήσει να τα εξετάσει κανείς κατά ανεξάρτητη μεμονωμένη μεταβλητή, θα αποκομίσει μια πολύχρωμη εικόνα, ελάχιστα διαφωτιστική. Χωρίς να μπορούμε σε θεωρητικές λεπτομέρειες, θα πρέπει να επισημάνουμε ωστόσο μια σπουδαία θεωρητική επίπτωση: ενώ η κλασσική εγκληματολογία προσπαθούσε να εξηγήσει την εγκληματικότητα και την κατναομή της ξεκινώντας απ' τα κίνητρα του εγκλήματος, η θυματολογική κατεύθυνση παραμερίζει τα κίνητρα και επικεντρώνεται στις καταστάσεις εκείνες, στα πλαίσια των οποίων τα κίνητρα θα μπορούν να είναι το λιγότερο δυνατό περιορισμένα. Η ερώτηση διατυπώνεται τώρα ως εξής: Ποιές είναι οι διαφορές στην εγκληματική «**opportunity**» (ευκαιρίες ή περιστασιακές διευκολύνσεις της εγκληματικότητας);

Θα ξανασυγκεντρώσουμε και πάλι τώρα την προσοχή μας στο φαινόμενο της θυματοποίησης. Ας δούμε με συντομία τα κεκτημένα της έρευνας, όπως εμφανίζονται οργανωμένα σε γενικότερα ερμηνευτικά μοντέλα. Θα εξετάσουμε:

- α) τις διαστάσεις της θυματοποίησης·
- β) το μοντέλο που αποκαλείται **τρόπος ζωής**, και ακολουθεί μια κατεύθυνση που δίνει προτεραιότητα στη βούληση του ατόμου (*volontarisme*)·
- γ) Το μοντέλο που θα ονομάσω **σπειροειδές ευάλωτο**, προσανατολισμένο περισσότερο προς την κατεύθυνση της κοινωνικής αλληλεγγύης (*solidarisme*).

α. Διαστάσεις της θυματοποίησης

Θα βασιστούμε στα συμπεράσματα της British Crime Survey. (Hough, Mayhew, 1983).

Ένα **πρώτο συμπέρασμα**, για τη διάσταση του φαινομένου ανατρέπει την περιρρέουσα καταστροφικότητα: η θυματοποίηση είναι ένα σπάνιο φαινόμενο, κυρίως η σοβαρή θυματοποίηση.

Η τυπική εγκληματικότητα δεν επιφέρει παρά λίγες σοβαρές συνέπειες, λίγη ή καθόλου βία, ελάχιστες υλικές ζημιές – που λίγες απ' αυτές εξάλλου αναφέρονται στην αστυνομία. Το 10%

των θυμάτων έχει την ανάγκη περίθαλψης και μόνο το 2% περνά μια νύχτα στο νοσοκομείο. Αντίθετα, τα ψυχικά τραύματα που οφείλονται στη θυματοποίηση είναι πολύ πιο σημαντικά απ' όσο θα μπορούσε κανείς να υποθέσει, μένοντας μόνο στις υλικές συνέπειες: οργή, νευρικός κλονισμός, κατάθλιψη, υπερβολικός φόβος, αισθήματα ενοχής, σωματική αδιαθεσία... Αυτά τα συγκινησιακά επακόλουθα μπορεί να παρουσιάζουν μια ορισμένη διάρκεια. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, εκείνοι που σαφώς προσβάλλονται περισσότερο, ανήκουν σε στατιστικά σπάνιες κατηγορίες θυμάτων, όπως π.χ. οι ηλικιωμένοι.

Ένα **δεύτερο συμπέρασμα**, δείχνει πως οι κίνδυνοι θυματοποίησης δεν κατανέμονται εξίσου, αλλά ότι έχουν την τάση να συσσωρεύονται. Επιπλέον, συνδυάζονται και με άλλες αιτίες συμφορών. Κατά συνέπεια, για ένα μεγάλο αριθμό θυμάτων το εγκληματικό επεισόδιο αποκτά ιδιαίτερο κόστος όταν έρχεται να προστεθεί σε ατυχήματα, απώλειες, πυρκαγιές, θλάβες στην κατοικία, μείωση της αγοραστικής δύναμης.

Ένα **τρίτο συμπέρασμα** ανατρέπει τις τρέχουσες αντιλήψεις για τους πιο ευάλωτους προσωπικούς στόχους: είναι οι νέοι, οι άντρες και οι εργένηδες. Οι περιοχές με την υψηλότερη θυματοποίηση βρίσκονται στις περισσότερο αστικοποιημένες ζώνες κι εκεί που υπάρχουν νοικιασμένες κατοικίες.

Μπορούμε επομένως με βάση αυτά τα συμπεράσματα να συλλάβουμε μια στρατηγική πρόληψης που θα συγκεντρώνει τα τα μέσα της στους στόχους υψηλού κινδύνου. Φαίνεται πως το αποτέλεσμα της μετατόπισης του ερευνητικού αντικειμένου, που επιχειρεί η θυματολογική προοπτική, είναι κατώτερο από εκείνο που, θεωρητικά τουλάχιστον, θα περίμενε κανείς. Εν τούτοις, ξεκινώντας με τα ίδια δεδομένα, δύο κατευθύνσεις έρχονται ν' αντιπαρατεθούν: εκείνη που δίνει το προβάδισμα στη βούληση του ατόμου κι εκείνη που στρέφεται στην ιδέα της κοινωνικής αλληλεγγύης.

β. Ο τρόπος ζωής.

Οι ερευνητές συγκροτούν τις μεταβλητές σε δομές και εξετάζουν τη σταθερότητά τους. Ορισμένοι προτείνουν μια θυματογένεση συνυφασμένη στενά με τον τρόπο ζωής του θύματος. Έτσι, το να θγαίνει κανείς το βράδυ και επ' ευκαιρία να πίνει

πολύ, τον εκθέτει σοβαρά στη θυματοποίηση. Δίνω μόνο αυτή την τυπική περίπτωση, θα μπορούσε όμως να προτείνει κανείς και άλλες, λιγότερο ενοχοποιητικές.

Εντούτοις, η γενική τάση αυτού του μοντέλου να συγκεντρώνεται γύρω από τυπικούς στόχους βρίσκεται περισσότερο στα ίχνη μιας επιστροφής στο ένοχο θύμα. Μπορεί όμως να καταλήξει κανείς σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα ενθαρρύνοντας την εγκατάλειψη ορισμένων τρόπων ζωής;

Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται και πολύ αυτονόητο, για τέσσερις τουλάχιστον λόγους:

1) Οι μεταβλητές που σχετίζονται με τη θυματοποίηση είναι έντονα αλληλοεξαρτημένες και δύσκολα μπορεί κανείς να προβλέψει με ποιο τρόπο η αλλαγή ενός συντελεστή θα επηρέαζε το αποτέλεσμα. Απ' την άλλη, αν κρατήσω σταθερές τις μεταβλητές του τρόπου ζωής, οι γενικές δημογραφικές και δομικές μεταβλητές (όπως η ηλικία και η κατοικία) θα συνεχίζουν να προκαλούν σοβαρές διακυμάνσεις.

2) Δεν είναι εύκολο να τροποποιήσει κανείς ορισμένα χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής του: το πού κατοικεί, αν εργάζεται τη νύχτα, πώς πρέπει να ταξιδεύει, δεν αποτελούν συνήθως αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής για τη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών.

3) Τίποτα δεν συνηγορεί, τόσο από συλλογική όσο κι από ατομική άποψη, για το ότι θα ήταν επιθυμητή η τροποποίηση ορισμένων τρόπων ζωής. Ας θυμηθούμε την περίπτωση των ταχυδρομικών υπαλλήλων. Στο συλλογικό επίπεδο εξάλλου, θα διακινδυνεύαμε μια αποδυνάμωση στην ποικιλία των κοινωνικών τύπων, ια απώλεια της αυθεντικότητας εκείνης που είναι ικανή να συμβάλει στην κοινωνική αλλαγή, και θα καταλήγαμε σε μια ομοιομορφία, που θα μας οδηγούσε στον κολλεκτιβισμό.

4) Περισσότερα προληπτικά, αποτελέσματα μπορεί να περιμένει κανείς δημιουργώντας ένα κοινωνικό κλίμα με θετικά μέτρα παρά με αρνητικά. Το να μετατρέψουμε σε έρημο το Central Park της Νέας Υόρκης ή ένα νυχτερινό μετρό, δεν οδηγεί σε ποθητά κοινωνικά και οικονομικά αποτελέσματα.

Στρέφομαι συνεπώς στο μοντέλο εκείνο που βασίζεται στην ιδέα της κοινωνικής αλληλεγγύης.

γ. Το σπειροειδές ευάλωτο.

Ας ξεκινήσουμε από ένα πίνακα εμπειρικών δεδομένων. Η British Grime Survey εξετάζει τα ποσοστά (%) θυματοποίησης από διαρρήξεις κατά τύπο κατοικίας. Θα εξετάσουμε τις σειρές των αποτελεσμάτων που αντιστοιχούν στις στήλες με τους τύπους των κατοικιών.

	ΣΥΝΗΘΙΣΜΕΝΗ	ΤΥΠΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ		
		ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ		
		Ανώτερη	Μέση	Κατώτερη
Διαρρήξεις και απόπειρες*	3	3	5	15
Πρόσληψη του ενός κινδύνου	13	3	17	24
Ιδιαίτερη ανησυχία	23	27	34	42

* Ο μέσος εθνικός όρος είναι 5%.

Αν εξετάσει κανείς προσεκτικότερα αυτή την παράσταση θα ανακαλύψει διάφορα ενδιαφέροντα δεδομένα.

Παρατηρείται μια στατιστική σχέση ανάμεσα σε διαφορετικούς συντελεστές κατά γειτονιά: Το φυσικό περιβάλλον, η ποιότητα της κατοικίας, οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες ζωής, οι δείκτες θυματοποίησης, συλλήψεων και θανδαλισμών.

Στις γειτονιές όπου τα στοιχεία αυτά εμφανίζουν μια δυσμενή εικόνα, κανείς δεν θέλει να κατοικήσει, επειδή όμως η ζήτηση στέγης είναι μεγαλύτερη από την προσφορά, τουλάχιστον σε ανεκτά οικονομικά επίπεδα, αυτές οι υποβαθμισμένες γειτονιές δεν ερημώνουν ποτέ, αλλά χαρακτηρίζονται μάλλον από μια πολύ μεγάλη συχνότητα στην εναλλαγή, ενοικιαστών. Σ' αυτές τις γειτονιές συναντά συχνά κανείς ένα είδος βιαστικής και πρόχειρης εγκατάστασης, με χαμηλό επίπεδο παροχής υπηρεσιών, συντήρησης και επισκευών. Οι κάτοικοι που θα 'θελαν ν' αλλάξουν γειτο-

νιά συναντούν δυσκολίες, μια και δεν θεωρούνται υποψήφιοι ενοικιαστές πρώτης τάξεως. Ούτε τα οικονομικά τους μέσα ούτε και οι πολιτιστικές τους συνήθειες τους καθιστούν ιδιαίτερα επιθυμητούς πελάτες. Η γειτονιά τους χαρακτηρίζεται από μεγάλη υποβάθμιση: graffiti, βρωμιές, θόρυβοι...

Πώς γίνεται κι αυτή η έντονη υποβάθμιση στον τρόπο κατοικίας συμβαδίζει μ' ένα υψηλό δείκτη θυματοποίησης;

Μια υπόθεση, που προβάλλεται συχνά, είναι πως ένα παρόμοιο περιβάλλον δημιουργεί στους κατοίκους μια αίσθηση προσωρινής διαμονής, όπου ο καθένας αποσύρεται από την Κοινότητα, μειώνοντας αντίστοιχα και τον άτυπο έλεγχο, που τα μέλη της θ' ασκούσαν το ένα στο άλλο και σ' εκείνους που έρχονται απέξω. Δεν συναντάμε πια εδώ ούτε την ιδέα της συναποδοχής κάποιων κανόνων συμπεριφοράς, ούτε την αλληλεγγύη, που θα μπορούσαν ν' αποθαρρύνουν τους υστερόβουλους επισκέπτες.

Πολλά παραδείγματα από την κοινωνική ψυχολογία έχουν επιβεβαιώσει εξάλλου, σ' ένα άλλο πλαίσιο, αυτή την ιδέα της σπειροειδούς υποβάθμισης. Ξέρουμε πως ένα τροχοφόρο, αφημένο στην τύχη του, θα γίνει πολύ γρήγορα αντικείμενο θανδालισμών, από τη στιγμή που κάποιος θα προξενήσει την πρώτη ζημιά.

Αυτό που διαπιστώνουμε εδώ είναι η ύπαρξη μιας διαδικασίας θυματοποίησης που αναγνωρίζουμε, κατανοούμε και, χωρίς αμφιβολία, προλαμβάνουμε, υιοθετώντας μια προοπτική που παίρνει υπόψη τις περιστάσεις και οδηγεί σε μια απαγκίστρωση από το ένοχο θύμα, που προβάλλει η θυματολογία.

Αυτή η απαγκίστρωση θα μπορέσει να τονιστεί ακόμα περισσότερο αν προσπαθήσουμε να βγούμε απ' το στενό πλαίσιο των παραβάσεων της κοινής εγκληματικότητας εξετάζοντας τη θυματοποίηση ως μία διαδικασία, που ενδιαφέρει και πολλές άλλες περιπτώσεις.

4. Τα καινούργια θύματα

Το πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της εγκληματικότητας και την ποινική δικαιοσύνη είναι εκείνο που συνετέλεσε περισσότερο στο να στρέψουμε την προσοχή μας σ' αυτή τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη γνωστή εγκληματικότητα. Η στρατηγική των Ηνωμένων Εθνών σε θέματα πρόλη-

ψης της εγκληματικότητας και ποινικής δικαιοσύνης παρουσιάζει ενδιαφέρον, επειδή συνδέεται με τρεις απ' τους σημαντικότερους στόχους αυτού του οργανισμού και εκπροσωπείται με τρία από τα όργανά του: την Ειρήνη (Συμβούλιο Ασφαλείας), την Ανάπτυξη (Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο), τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών (η ομώνυμη διεύθυνση).

Αξίζει να δούμε με ποιο τρόπο τα όργανα των Ηνωμένων Εθνών που εργάζονται στον τομέα μας, και κυρίως η Επιτροπή για την πρόληψη και τον Αγώνα κατά της Εγκληματικότητας, θέλησαν να διευρύνουν την ορολογία που σχετίζεται με το θύμα, μιλώντας για θύμα της εγκληματικότητας και των καταχρήσεων της εξουσίας. Είναι η ονομασία που επικράτησε μετά το 7ο συνεδριο των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της εγκληματικότητας στο میلάνο, το 1985. Θα παραθέσω δυο κείμενα από την έκθεση του γενικού γραμματέα στο τμήμα που ασχολήθηκε με τα θύματα: το πρώτο εισάγει δύο ενδιαφέρουσες έννοιες: τη διπλή θυματοποίηση και το συλλογικό θύμα: το δεύτερο παρουσιάζει ένα κατάλογο, όχι εξαντλητικό θέβαια, περιπτώσεων θυματοποίησης, που έχουν αγνοηθεί απ' την εγκληματολογία.

«Η διπλή θυματοποίηση είναι ένα φαινόμενο που μπορεί να παραχθεί συλλογικά ή ατομικά. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες εργάτες αποτελούν μια ιδιαίτερα τρωτή κατηγορία, που μπορεί να παραβάλλει κανείς με τα χρόνια θύματα. Η ίδια τους η κατάσταση και η έλλειψη μέσων πίεσης τους καθιστά εύκολα θύματα. Οι «πρόσφυγες της θάλασσας», που περιπλανιούνται στις θάλασσες της Ασίας, αποτελούν εύκολη λεία για τους πειρατές. Οι ξένοι χωρίς «χαρτιά» αποτελούν πρόσφορα και φτηνά εργατικά χέρια και οι εργαζόμενοι μετανάστες, που εργάζονται συχνά κάτω από άθλιες συνθήκες, είναι θύματα καινούργιων μορφών δουλείας».

«Παρόλο που επισήμως «παραβιάζουν το νόμο», αυτές οι ομάδες είναι ουσιαστικά θύματα αισχρών και συχνά εγκληματικών πρακτικών, απέναντι στις οποίες δεν έχουν καμιά βοήθεια. Το γεγονός ότι ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών διατύπωσε κανόνες για να προστατεύσει τα δικαιώματά τους, αποδεικνύει ταυτόχρονα ότι αναγνωρίζουμε αυτή την ανάγκη, καθώς επίσης και ότι η διεθνής κοινότητα φέρει ευθύνη γι' αυτά τα θύματα, που δεν προστατεύονται επαρκώς από τις εθνικές νομοθεσίες, επειδή υπάρχουν συγκρουόμενα συμφέροντα, και ότι η ενδεχόμενη ή πραγματική θυματοποίησή τους μπορεί να πάρει διαστάσεις που

ξεπερνούν τα εθνικά όρια».

«Η τυφλή θυματοποίηση (για παράδειγμα η τρομοκρατία και η εγκληματικότητα στο δρόμο) αποκτά μια αυξανόμενη σπουδαιότητα στο σύγχρονο κόσμο και μας συγκλονίζει, γιατί είναι απρόσμενη, ορισμένες όμως μορφές θυματοποίησης συμβάλλουν στη διαμόρφωση του αισθήματος, του ευάλωτου και της αδυναμίας ορισμένων ομάδων πληθυσμού. Λένε ότι «τα θύματα επιλέγονται τυχαία, στο εσωτερικό μιας ιδιαίτερα τρωτής ομάδας», το γεγονός όμως ότι μερικά πρόσωπα είναι περισσότερο εκτεθειμένα σε ορισμένες μορφές θυματοποίησης, γιατί έχουν από κοινού ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά – για παράδειγμα να είσαι φτωχός ή μαύρος – δεν οφείλεται βέβαια στην τύχη. Η έννοια του **συλλογικού θύματος** επομένως σημαίνει ότι, ουσιαστικά, τα εξατομικευμένα θύματα αποτελούν στόχους για το λόγο και μόνο ότι ανήκουν σε μια ομάδα ή κάποιο προσδιορισμό σύνολο».

«Παρά την πολυπλοκότητα τόσο των δομικών προβλημάτων που θέτει αυτή η πραγματικότητα, όσο και των ενδεχόμενων λύσεων – πρόκειται για ζητήματα εξουσίας και κατάστροφης αποτελεσματικών στρατηγικών για την πρόληψη του εγκλήματος – η ύπαρξη κατηγοριών θυμάτων είναι ίσως πιο ελπιδοφόρα, στο επίπεδο της χάραξης μιας πολιτικής, απ' όσο η υπόθεση μιας εντελώς αυθαίρετης επιλογής θυμάτων, που θα συνεπαγόταν μια εξατομικευμένη κλινική προσέγγιση και ίσως τον εγκλεισμό όλων όσων η συμπεριφορά αποκλίνει και δημιουργούν υπόνοιες για επίδειξη βίαιης εγκληματικής συμπεριφοράς.

Βέβαια, μια καλή πρακτική σε θέματα ψυχικής υγείας παραμένει πάντα μια απαραίτητη προϋπόθεση».

«Προσπαθήσαμε στο παρελθόν να αποκαλύψουμε ορισμένες απ' τις πιο επιβλαβείς πρακτικές που επιφέρουν τη θυματοποίηση σημαντικών ομάδων (βλ. π.χ. A/Conf. 87/6 και E/AC. 57/1984/13) αλλά μόλις θίξαμε το θέμα. Η βία στο δρόμο έγινε καθημερινή υπόθεση σε πολλές χώρες. Τα ανακοινωθέντα που εκφράζουν ανησυχία έγιναν κι αυτά υπόθεση ρουτίνας, και παρ' όλ' αυτά δεν γνωρίζουμε ούτε καν την έκταση των βιαιοπραγιών. Δεν υπάρχουν σε γενικές γραμμές ακριβή στοιχεία, γιατί οι επιχειρήσεις είναι συχνά μυστικές, ξέρουμε όμως ότι χιλιάδες θύματα φυλετικών, εθνικών, θρησκευτικών, πολιτικών ή άλλων διώξεων βρήκαν το θάνατο τα τελευταία χρόνια. Οι «εν ψυχρώ» δολοφονίες, ιδιαίτερα μάλιστα η εξόντωση ολόκληρων ομάδων πληθυ-

σμού, οι εκτελέσεις με συνοπτική διαδικασία, τα μπλόκα σε υποτιθέμενους αντάρτες ή άλλους θεωρούμενους εχθρούς, που γίνονται από αστυνομικές δυνάμεις κανονικές ή ειδικές ή από τις τρομερές «ταξιαρχίες θανάτου», οι εξαφανίσεις των πολιτικών αντιπάλων, οι επιθέσεις σε στρατόπεδα προσφύγων και εκπατρισμένων, η χρησιμοποίηση γυναικών και παιδιών σαν «ασπίδες» ή τροφή για κανόνια σε μάχες εναντίον εξωτερικών ή εσωτερικών εχθρών, η χρησιμοποίηση αθώων πολιτών σαν τυχαία πιόνια σε πράξεις τυφλής τρομοκρατίας, με συνέπεια την απώλεια της ζωής τους, η πρακτική των βασανιστηρίων και άλλων συστηματικών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αποτελούν σαφή δείγματα πολλαπλασιασμού των εγκληματικών καταχρήσεων της εξουσίας, με ιλιγγιώδες κόστος σε ανθρώπινες ζωές. Δεν μπορούμε, δεν θα μπορέσουμε ίσως ποτέ να προσδιορίσουμε την πραγματική τους έκταση, γιατί τα αποδεικτικά στοιχεία συχνά κρύβονται ή καταστρέφονται, τα θύματα είναι νεκρά και οι οικογένειές τους φοβούνται τα αντίποινα. Τα άτομα και οι ομάδες που διαμαρτύρονται γι' αυτές τις πρακτικές γίνονται συχνά αντικείμενα εκφοβισμού ή διώξεων και προτιμούν τη σιωπή. Αν και απαγορευμένη, η δουλεία εξασκείται ακόμα σε ορισμένες περιοχές του κόσμου, είτε όπως την ξέρουμε είτε κάτω από καινούργιες μορφές, οι αναγκαστικές εκτοπίσεις πληθυσμών σε «homelands», η εκμετάλλευση ξένων εργατών, οι εξορίες, η παρατεταμένη κράτηση χωρίς δίκη και άλλες μορφές θεσμικής βίας, έρχονται σε αντίθεση με τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου και τις βασικές αρχές της δικαιοσύνης. Πολύ συχνά το χάσμα ανάμεσα στους διακηρυγμένους κανόνες και την πρακτική είναι βαθύ. Τα ένδικα μέσα και οι μηχανισμοί αποζημίωσης είναι γενικά ανύπαρκτοι ή, στην πράξη, απροσπέλαστοι για τα θύματα αυτών των καταχρήσεων».

«Η συλλογική θυματοποίηση οικονομικού τύπου – κατάχρηση σε μεγάλη κλίμακα της εμπιστοσύνης των καταναλωτών, οι διογκωμένες τιμές, οι ελαττωματικές μηχανές και τα επικίνδυνα προϊόντα, οι προσβολές του περιβάλλοντος, οι παραβιάσεις των κανονισμών πρόληψης εργατικών ατυχημάτων – που διαπράττεται συχνά από ισχυρούς εμπορικούς παράγοντες, ιδίως τις πολυεθνικές εταιρίες, μπορούν να θίξουν ένα μεγάλο αριθμό προσώπων, που ούτε καν φαντάζονται ότι έχουν πέσει θύματα».

Τα εκτενή κείμενα που παρέθεσα ολοκληρώνουν το στόχο που είχα θέσει στην εισαγωγή.

Δεν μένει παρά να διαπιστώσω, πολύ σύντομα, δύο συμπεράσματα ύστερα απ' αυτή την περιπλάνηση.

Συμπεράσματα

Το πρώτο συμπέρασμα αναφέρεται στη δυνατότητα ανάπτυξης της θεμελιώδους έρευνας στην εγκληματολογία, αν θέλουμε να καρπωθούμε τα οφέλη που μας παρέχει η εξέλιξη της μελέτης του θύματος.

Νομίζω ότι θα μπορούσε κανείς να προτείνει μια συστηματική εγκληματολογία, στην οποία θα αναδείξουμε τα ποικίλα πεδία διαντίδρασης και διαδικασίας, όπου οι παράγοντες θυματοποίησης και εγκληματοποίησης αναπτύσσουν την κοινωνική τους δυναμική. Μέσα σ' αυτό το χώρο θα πρέπει να εντοπίσουμε τους στόχους που διαμορφώνουν οι εκάστοτε περιστάσεις, πάνω στους οποίους επιβάλλεται να δράσουμε με τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα.

Μέσα από την προοπτική αυτή, η προσωπικότητα του θύματος ή του εγκληματία δεν αποτελούν παρά αντικείμενα προσωρινής κατάσχεσης, συνυφασμένα με τις συνήθειες του πολιτισμού μας που φθίνουν, κι απ' τις οποίες καιρός είναι πια ν' απαλλαγούμε.

Το δεύτερο συμπέρασμα αφορά στην κοινωνική τεχνολογία παροχής βοήθειας στο θύμα, που προέρχεται συχνά από διάφορες πρωτοβουλίες έξω από τα πλαίσια της επιστημονικής έρευνας και πιο κοντά συνήθως σε κοινωνικά κινήματα: πρόγραμμα αποζημίωσης από το κράτος, από τον εγκληματία, πρόγραμμα βοήθειας στα θύματα, πρόγραμμα υποδοχής στους χώρους της αστυνομίας και των δικαστηρίων, πρόγραμμα που απευθύνεται στα όργανα της τάξης που κατέφυγαν νόμιμα ή καταχρηστικά στη βία, πρόγραμμα γενικότερης μορφής, που θα αφορά στη διαδικασία θυματοποίησης.

Στο πλαίσιο αυτής της συνολικής πρότασης, πιστεύω ότι είναι σκόπιμο να υποστηρίξουμε στο μεγαλύτερο δυνατό μέτρο τα προγράμματα εκείνα που δεν απομονώνουν το θύμα σαν έναν ιδιαίτερο κοινωνικό είδος αλλά που, αντίθετα, επανεξετάζουν στο μακροκοινωνικό και μικροκοινωνικό επίπεδο εκείνες τις μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης που θα άξιζε να ενθαρρυνθούν περισσότερο.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Comité Européen pour les problèmes criminels, Recherches sur la victimisation, Etudes relatives à la recherche criminologique, vol. XXIII, Conseil d' Europe, Strasbourg, 1985.

7° Congrès de Nations-Unies pour la prévention du crime et le traitement des délinquants, Victimes de la criminalité, A/Conf. /21.6., Milan, 26 Août – 3 Sept. 1985.

E. DE GREEFF, (1949). Ames Criminelles, Casterman, Tournai–Paris.

I. DRAPKIN & VIANO (e d.), (1973). Victimology: A New Focus, Lexington Books, 5 vol.

E. A. FATTAH, (1971). La victime est-elle conpable?, Presses Universitaires de Montréal.

E. A. FATTAH, (1981a). La victimologie: entre les critiques épistémologiques et les attaques idéologiques, *Déviance et Société*, v.1, 71-72.

E. A. FATTAH, (1981b). Les enquêtes de victimisation: leurs contributions et leurs limites, *Déviance et Société*, v.4, 423-440.

E. A. FATTAH, (1983). Le rôle de la victime dans le passage à l' acte; vers une approche dynamique du comportement délictueux, *Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique*, XXVI, 2, 173-180.

E. GOFFMANN, (1961). On Cooling the Mark Out – Some Aspects of Adaptation to Failure, in A. ROSE, *Human Behavior and Social Processes: An Interactionist Approach*, London, Routledge and Kegan Paul, 482-505.

G. W. F. HEGEL, (1975). Principes de la philosophie du droit ou Droit naturel et science de l' Etat en abrégé, J. Vrin, Paris.

G. HOUCHON, (1981). La situation dangereuse: aspects micro-sociologiques in Ch. DEBUYST (ed.), *Dangerosité et justice pénale: ambiguïté d' une pratique*, Genève, 121-143.

G. HOUCHON, (1986), *Analyse pratique des vocabulaires de prévention*, Université Catholique de Louvain, Département de Criminologie et de droit pénal, Document de travail, no 14, 25 p.

M. HOUGH & P. MAYHEW, (1983). *The British Crime Survey*, Home Office Research Study, no 76, London, H.M.S.O.

R. LEVY, (1985). Police et Sociologie pénale en France, *L' Année Sociologique*, 35, 61-82.

H. J. SCHNEIDER, (1975). *Viktimologie, Wissenschaft vom Verbrechenopfer* J.C.B. Mohr, Tübingen.

M. WOLFGANG, F. FERRACUTI, (1966). *Il comportamento violento: moderni aspetti criminologici*, Giuffrè, Milano.

R. ZAUBERMAN, (1985). Les victimes: étude du crime ou sociologie du pénal? *L' Année Sociologique*, 35, 31-60.